

8. Общая риторика: Пер. с фр. / Ж. Дюбуа, Ф. Пир, А. Тринон и др.; общ. ред. и вступ. ст. А.К. Авеличева. – М.: Прогресс, 1986. – 392 с.
9. Проблемы коммуникативной лингвистики / Редкол.: Ольховиков Б.А. (отв. ред.) и др. – М.: Б. и., 1982. – 192 с.
10. Речевое общение в условиях языковой неоднородности / Под. ред. Л.П. Крысина. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – 224 с.
11. Сагач Г. М. Ділова риторика: мистецтво риторичної комунікації. Навч. посібник. – К., 2003. – 255 с.
12. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
13. Славова Л. Л. Типологія комунікативних невдач (на матеріалі сучасного англійського мовлення) / Житомирський держ. ун-т ім. І. Франка. – Житомир: ЖДУ, 2005. – 108 с.
14. Формановская Н. И. Речевое взаимодействие: коммуникация и прагматика. – М.: ИКАР, 2007. – 478 с.
15. Якименко Н. Невербальні засоби ділового спілкування // Дивослово. – 2003. – №5. – С. 42-45.

In the article the basic looks of linguists are described to the problem of verbal and un verbal methods of communication, on a role, functions and their influence on character of interactive intercourse.

Key words: verbal methods of communication, un verbal methods of communication, gesture, mimicry, pose, visual contact.

Шумейко О.А.

ПОЕТИЧНІ НОВОТВОРИ ЯК ЗАСІБ ТВОРЕННЯ КОМІЧНОГО

У статті аналізуються поетичні новотвори як засіб творення комічного в сучасній українській поезії (на матеріалі творів другої половини ХХ століття).

Ключові слова: поетична мова, комічне, гумор, іронія, сатира, сарказм, ідіостиль, образ, лексема.

У сучасному українському мовознавстві помітне місце посідають праці, присвячені аналізу мовних засобів творення комічного. Поетичні новотвори як чинники комічного постійно перебувають у полі зору вітчизняних науковців [1; 4; 9; 13; 15; 22; 23 та ін.].

Об'єктом лінгвістичного аналізу проблем комічного, що здійснюється на матеріалі художнього стилю, є головним чином мова прозових творів. Поза увагою дослідників залишається українська поезія в усьому різноманітті ідіостилів та напрямків.

Метою статті є аналіз поетичних новотворів як одного з лексичних засобів творення комічного в українській поезії другої половини ХХ століття.

Предметом дослідження є особливості використання авторських неологізмів для створення комічного ефекту в українській поезії означеного періоду.

Причини виникнення індивідуальних неологізмів загалом відомі: пошук авторами найдосконалішої форми для вираження своїх думок, настроїв, почуттів, потреба в більш виразних словах порівняно з усталеною, загальноживаною лексикою, прагнення до оновлення й поетизації мовлення.

Оказіоналізми як продукт індивідуально-авторської мовотворчості постають у результаті свідомого, стилістично вмотивованого відхилення від мовної норми. Їхніми характерними ознаками є ненормативність, належність мовленню, функціональна одноразовість, синхронно-діахронна дифузність, похідність, експресивність [21, 160].

Дослідники розглядають індивідуально-авторські новотвори як потужний засіб експресії. В. Герман [4] зазначає, що наявність чи відсутність експресивної оцінки в новому слові залежить від низки чинників: контексту, семантичної та стилістичної сполучуваності чи несполучуваності словотворчих елементів, характеру лексичного значення мотивуючої основи, емоційно-стилістичного забарвлення афіксів. У художньому тексті таке слово виконує різні стилістичні функції. Художньо-виражальна значущість новотвору виникає передусім тому, що читач сам осмислює процес створення нового слова, адже кожне okazіональне утворення – це невідоме раніше, незвичне поєднання словотвірних морфем чи слів. Ступінь експресивності okazіонального утворення залежить не лише від його новизни, а й контекстуального оточення. Особливо відчутний вплив контексту при визначенні семантики okazіональних утворень, оскільки більшість їх або багатозначна, або має умовне значення й лише контекст може його конкретизувати.

За нашими спостереженнями, серед афіксальних дериватів важливу роль у творенні комічного ефекту відіграють дієслівні новоутворення, які відзначаються яскраво вираженою оцінністю, високою експресивністю. Наприклад: *Один же він у тебе, Солженіцин! / А ти його на поїд віддаєш. / Не наколінкувалась, білолиця, / просторами ГУЛАГівських мереж?..* (М. Самійленко, 83). У наведеному контексті дієслово *наколінкуватися* внаслідок своєї незвичної форми експресивно передає значення “принижуватися”. Іронічного звучання набуває в контексті дієслово *професорувати*, хоч твірна основа деривата (*професор*) має звичайно позитивне оцінне значення: *Живемо як у Бога за пахую: / заслуги, вислуги, вислизуємо звинно. / Звісно, професоруєм, а межистравними павзами / згадуються наші діла добротинні* (І. Калинець, т. I, 95). В одному негативно оцінному ряду зі згаданим дієсловом постає сполука *діла добротинні*, що, по суті, є енантіосемічною.

Як правило, незвичне найближче оточення okazіонального слова увиразнює й підкреслює оцінну семантику та стилістичні функції аналізованих лексем: *Прозаїки, поети, патріоти! / Давно **опазурились** солов'ї, / **одзьобились** на нашій Україні* (В. Стус, 28). Поетично маркована лексема *соловей* зберігає в сучасній ліриці позитивне забарвлення. Саме на зіткненні його позитивної емоційної тональності з негативною оцінністю okazіоналізмів *опазурились*,

одзьобились (твірні слова *пазурі*, *дзьоб* сполучаються з назвами хижих птахів, а тому асоціюються з хижаками, що розривають здобич) виникає гостро сатирична оцінка явища дійсності, що стало об'єктом художнього осмислення. У такому контекстуальному оточенні лексема *патріоти* зазнає переосмислення, змінюючи модус оцінки на протилежний.

Виразну негативну оцінку демонструють традиційні суфікси згрубілості: *Приблудище* моє мовчазнюще, / *Сапратище* нічне прокльонотисне, / *Спіткнись*. *Спіткнись* об крем'я це навмисне, / *Об Слово* це єдиностраждущє... (С. Сапеляк, 7). Авторські новотвори з відповідними суфіксами надають поетичному тексту гостро іронічного звучання.

На противагу їм, суфікси зменшено-пестливі надають лексемам гумористичного забарвлення: *Хата*, *хатуся*, *хатинонька*, *Хатусенька*, *Хата Стріхівна*, *ой* (І. Драч, 25). Остання сполука, що експлікує ім'я та ім'я по батькові, додає текстові м'якого гумору.

Досить продуктивною для аналізованого матеріалу є новотвори іменники (подекуди прикметників) із словотвірними елементами *пів-*, *напів-*, що вказують на неповноту вияву ознаки. Як відзначає Т. Берест, у поетичному мовленні В. Стуса функціонують новотвори із префіксом *пів-*, на який припадає основне експресивно-емоційне навантаження. Вони використовуються поетом при створенні метафоричної картини СРСР [1, 271]. Ці префіксоїди, вступаючи в незвичні словотвірні зв'язки, утворюють оригінальні, емоційно й семантично виразні оцінні лексеми. Утворені в такий спосіб слова є засобом сатиричної оцінки суспільного стану: *О царство півсерць, півнадій, півпричалів, / півзамірів царство, півмаг і півдум!*" (В. Стус, 90); *Піднімають суперечку напівакадеміки, / називають просом гречку / у жару полеміки... / Напівчорне, напівбіле, / Напіврідна* Коліма... / *Напіввиправдане тіло – / Хоч душі уже нема... / Напівправда, напівміра, / Недоважена мораль... / Обернутися б у звіра – / Така душі людської жаль* (О. Білаш, 49). Механізм творення поетичних неологізмів цілком зрозумілий, оскільки вони сполучаються в поетичному ряду з нормативними дериватами (*напівлюди, напівтьма*). Загалом неологізми стають більш експресивними, якщо вони ампліфікуються, зокрема, за близькими словотворчими ознаками (О. Білаш, 14). Утворені за загальномовним зразком лексеми *півсерце, півнадія, півпричал, півзамір, напівміра, напівакадеміки* виразно означають "півжиття" громадян тоталітарної держави. Особливою аксіологічною семантикою серед наведених новотворів позначені композити *півправда-півбрехня* та *напівсонце-напівтьма*, експресивність яких зумовлена також антонімічністю компонентів. Негативна оцінка й експресивність лексем *напівсевдопочуття, напівнедобита* (ліра), *напіврідна* (Коліма), *напіввиправдане* (тіло) зумовлюється тим, що словотвірний формант *напів-* "подвоює" аксіологічну семантику твірних основ, що загалом слугують сатиричному осягненню дійсності.

Функціонування дериватів зі згаданим формантом спостерігаємо й у поетичній мові Ліни Костенко: *Колись, давно, були якісь гіганти. / Тепер зручніші виміри – пігмей. Напівнездари* чи *напівталанти, / В космічний вік – дрімучий Прометей* (Л. Костенко, 1989, 207). Семантиці новотворів

напівнездарі, напівталанти надає іронічності формант *напів-*, який має значення неповного вияву ознаки й інтенсифікує оцінку. Твірні ж слова позначають поняття, що передають повний вияв ознаки. Ці мовні одиниці органічно входять до поетичного ряду, побудованого на зіткненні словообразів із протилежним оцінним значенням: *гіганти, пігмей, дрімучий Прометей*. Визначальною для розгортання поетичної думки, на наш погляд, є опозиція *гіганти – пігмей*. Іронічність тексту означена вже на початку строфи: займенник *якісь*, поєднуючись із лексемою *гіганти*, нейтралізує його позитивну маркованість. Так само епітет *дрімучий* знижує позитивне оцінне значення імені *Прометей*.

Заперечення семантики позначуваного маємо й у разі творення неологізмів додаванням префіксоїда *анти-*, який надає зображуваним реаліям значення несправжності: *Сьогодні занаряджено / це дві бригади / антів / в каменоломню / ламати камінь / на нові **антискрижалі*** (М. Горбаль, 70).

Комічний ефект у його конкретному вияві досягається також шляхом утворення іменників від прикметників, які мають негативну оцінку, наприклад *дурнолюбий – дурнолюбці, туполюбий – туполюб, плосколюбий – плосколюб*, що засвідчують контексти: – *В десятому коліні – на Україні / Й не знати її мови!? **Туполюб?** / Чи з ненависті?!* (М. Самійленко, 123).

Сучасна поезія демонструє надзвичайно багаті та різноманітні зразки стилістичного використання складних слів, які внаслідок своєї компресивності мають потужні виражальні властивості. Показовим з цього погляду є творення авторських неологізмів шляхом основоскладання з метою досягнення відповідного художньо-стилістичного ефекту: *Кляп – в горлянки молодим! / Де є світло – є тінь! / Де вогонь – там є і дим – / Знає це і **дурноляп!*** (М. Самійленко, 103); *А тут кого заткало навутиною? / Кому це час так амфору надгриз? / Антон Ключенко, писано латиною. / Це, певно, з тих, юхтових, **фарфолиз*** (Л. Костенко, 1982, 96). Як у мовній, так і в поетичній практиці твірні слова містять у своєму значенні іронічний відтінок, експресія якого зростає в новотворах. В останньому прикладі індивідуальна мовотворчість поета спрямована на те, щоб своєрідно оживити внутрішню форму загальномовної лексеми, увиразнити її значення: компонент складного слова замінено іншим, семантично близьким (*блюдолиз – фарфолиз*).

До характерних прийомів використання складних слів належить актуалізація поетичних новотворів, структурні елементи яких містять оцінне значення. Багато таких іронічних оцінних структур функціонує в поетичній мові Неда Неждани: *Ти такий **витончено-парфумний** / що я не можу пригадати кольору твоїх парфумів запаху твоїх очей* (Неда Неждана, 94); *Ти стаєш таким **надривно-драматичним** / що стає тоскно / А я стаю такою **несправжньо-театральною** / що стає нудно* (Неда Неждана, 95). Прикметникові утворення з оцінними компонентами можуть мати різний ступінь вияву комічного: *А кіно / воно масове / **масово-затійницьке** / всі години в сувої скручені / сотні губ для одної посмішки* (Неда Неждана, 70); *На стапелі – “Велике щастя”, / **Ліврейно-ліверний** роман* (М. Данько, 79). У першому контексті композит *масово-затійницький*, мотивований відомою сполукою (рос. *массовик-затейник*) має значення “створений для розваг”. Епітет *ліврейно-ліверний* з виразною

негативною конотацією в поезії В. Данька теж має прозору семантику: *ліверний* експлікує значення “прислужницький”, а *ліверний* реалізує сему ‘низької якості’.

Експресивні своєю формою і змістом okazіональні авторські утворення стають дієвим засобом сатиричної оцінки суспільних вад: *Якби я міг розворожить / Міщанство в реактивнім леті / І на серцях колючий дрiт, / Одежі сірі стоганебні / І на економічнім небі / **Всеїжожучий** живіт!* (М. Вінграновський, 37). Поетичні номінації *всеїжожучий живіт, одежі сірі стоганебні* у поезії М. Вінграновського є засобами виразної сатиричної оцінки міщанства, сірості, пристосовництва.

Продуктивним прийомом комічного є творення слів лексико-синтаксичним способом. Цей спосіб творення нових лексем характерний для ідіостилю І. Калинця: ... *то ти будеш ласувати: / **тістечка-їстечка**, / **маківник-смаківник**, / **горішки-пустобрішки**, / шоколадку за колядку, / **андрути-хрускіт-чутти**, / **мандаринки-течуть-слинки**, / медівник – **у-роті-зник**, / родзинки – для Дзвінки, / **конфітюру-замазуру**, / **крем-мазайло** – / **з-торта-вилізайло...*** (І. Калинець, т. II, 104); *Був собі хлопчик – / **наколiнігопчик** / на колiні – на коні / мамі-нім. / Був у нього братик – / **нарроверігнатик**. / Сам жене, сам жене – / а мене? / Був у нього тато – / **хочуавтомобільмати**. / Кидаймо монетки в скарбоньку-касєтку. / Була в нього бабуся – / **похатікручуся**. / Треба нашій бабці роликів до капців. / Був у нього дідусь – / **пішкиобійдусь**. / Ходить собі сам – / **такий з нього пан*** (І. Калинець, т. II, 111-112). Наведені контексти демонструють сміховий простір новітньої української поезії. За легкою гумористичною формою в другому з наведених прикладів виявляються несподівано серйозні речі – авторська оцінка стосунків між поколіннями, їхні матеріальні цінності.

Індивідуально-авторські новотвори можуть ставати ключовими словами, навколо яких розгортається поетичний текст. Звернімося до циклу “Семигини” І. Калинця, у якому є заголовний вірш, де означено персонажів, а наступні поезії циклу розкривають відповідно їхню художню семантику: *зійшли семигоряни / зі семи гір: / **Семилiнько Спанько** / **Семипокiренко Боязкий** / **Семилакiмець Неситий** / **Семипияк Бездонник** / **Семисловоблуд Відступник** / **Семизаздрець Зависний** / а останній (щоб йому не тільки / язика, а й рученьки і ніженьки / покрутило) / **Семиперекинчик Потурнак** / та й похваляються / чий гріх **найсемигрішен*** (І. Калинець, т. II, 367). За okazіональними номенами стоять смислові домінанти концептуальної картини світу українців. Першою частиною кожної власної назви є елемент *сім-* (*семи-*), що має виразне символіко-міфологічне значення. Слова з елементом *сім* у народній культурі містять позитивне оцінне значення або ж виражають максимально повну ознаку. За алегоричними іменами й оцінними прізвиськами приховуються риси національного характеру.

Авторські новотвори часто використовуються саме для вираження оцінних значень. Показовими в цьому зв’язку є складноскорочені слова: *Катюга-філер ради слави / Вкраїні влаштував Помпеї... / Все ж поспитаймо в **партлакеїв**: / Де ж брат твій Авель?! (М. Данько, 32); *Я сором відчував за власну ницість. / За **воєнрабство** (В. Стус, 384); **Рад-соц-конц-таборів** союз, / котрий Господь забув,**

/ *диявол теж забув* (В. Стус, 37). Наведені контексти показові щодо такого прийому творення комічного, як свідоме контекстуальне зниження лексики, яка належала до ідеологічно маркованої.

Експресивність індивідуально-авторських образів посилює комічну оцінку зображуваних реалій. Серед авторських новотворів багато складних назв, компоненти яких містять виразне оцінне значення. Уживання складних слів-образів, що є логічно змістовними заміниками словосполучень, порівняльних зворотів, зумовлене естетичними настановами того чи іншого автора, своєрідністю його творчої манери, особливостями художнього мислення.

У перспективі планується видання монографії, присвяченої проблемі мовних засобів творення комічного у сучасній українській поезії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Берест Т. Лексичні новотвори у поезії Василя Стуса // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. – Донецьк: ДонДУ, 1999. – Вип. 5. – С. 269-271.
2. Білаш О. І. Ти відчаль, моя печаль...: Поезії. – К.: Укр. письменник, 1992. – 95 с.
3. Вінграновський М. С. Цю жінку я люблю: Лірика. – К.: Дніпро, 1990. – 205 с.
4. Герман В. В. Індивідуально-авторські неологізми (оказіоналізми) в сучасній поезії (60-90-і роки): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 1999. – 22 с.
5. Горбаль М. А. Деталі піщаного годинника: Вірші. – К.: Укр. письменник, 1992. – 111 с.
6. Данько М. М. Й сонця прихилив би!...: Поезії. – К.: Рад. письменник, 1991. – 204 с.
7. Драч І. Ф. До джерел: Вірші, поеми, переклади. – К.: Дніпро, 1972. – 303 с.
8. Калинець І. Зібрання творів: У 2 т. – К.: Факт, 2004. – Т. I, II.
9. Касім Ю. Ф. Індивідуальні новотвори сатириків та гумористів і закономірності українського словотвору // Питання словотвору східнослов'янських мов: Матеріали міжвузівської республіканської конференції. – К.: Наукова думка, 1969. – С. 158–159.
10. Костенко Л. В. Берестечко: Історичний роман. – К.: Укр. письменник, 1999. – 157 с.
11. Костенко Л. В. Вибране. – К.: Дніпро, 1989. – 559 с.
12. Костенко Л. В. Маруся Чурай: Історичний роман у віршах. – К.: Дніпро, 1982. – 136 с.
13. Муромцев І. В. Пародійність і okazіональність // Комическое в мировом литературном процессе XX века (художественная практика и проблемы научного осмысления): Тез. докл. и сообщ. межгосударств. науч. конф. – Харків, 1992. – С. 162-163.
14. Неждана Неда. Котивишня: Збірка віршів. – К.: Смолоскип, 1996. – 108 с.
15. Ребрій О. В. Okазіоналізми в сучасній англійській мові (структурно-функціональний аналіз): Автореф. дис. ...канд. філол. наук. – Харків, 1997. – 18 с.
16. Самійленко М. О. Дзвони: Поема. – К.: Дніпро, 1994. – 30 с.
17. Сапеляк С. Є. Журбопис: Вірші, публіцистика. – Х.: Майдан, 1995. – 96 с.
18. Сенатович О. П. Обличчям до голуба: Вірші та поеми. – К.: Дніпро, 1990. – 230 с.
19. Сокульський І. Г. Владар каменю: Вірші. – К.: Укр. письменник, 1993. – 158 с.
20. Стус В. Вечір. Зламана віть: Вибране. – К.: Дух і літера, 1999. – 383 с.
21. Чабаненко В. А. Основи мовної експресії. – К.: Вища школа, 1984. – 167 с.
22. Шклярєвський Г. И. “Okказіональная этимологизация” как речевое средство комического // Комическое в мировом литературном процессе XX века (художественная практика и проблемы научного осмысления): Тез. докл. и сообщ. межгосударств. науч. конф. – Харків, 1992. – С. 43-45.
23. Юрченко Т. Г. Okказіоналізми у творчості Павла Загребельного: структурно-семантичний і стилістичний аспекти: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2003. – 18 с.

Poetic new formation of means of creation of comical in the modern Ukrainian poetry (on materials of works of the second part of the 20th century have been analyzed in the article.

Key words: poetic language, comical, irony, humor, satire, sarcasm, idiostyle, image, lexeme.

Завальнюк І.Я.

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНЕ НАВАНТАЖЕННЯ ВЛАСНЕ ПРІЄДНУВАЛЬНИХ КОНСТРУКЦІЙ У МОВЛЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

У статті проаналізовано особливості функціонування та стилістичного навантаження найтипівіших обставинних, атрибутивних та об'єктних приєднувальних речень у мовленні української преси початку ХХІ ст. Розмежовано усталені й нові тенденції їхньої репрезентації, визначено основні засоби зв'язку приєднувального речення з попереднім, способи морфологічного вираження його компонентів, а також мовні й позамовні чинники впливу на вибір змісту та структури приєднувального речення.

Ключові слова: власне приєднувальна конструкція, обставинне приєднувальне речення, атрибутивне приєднувальне речення, об'єктне приєднувальне речення, приєднувальний сполучний засіб, функціонально-стилістичне навантаження, українське газетне мовлення початку ХХІ ст.

Експресію синтаксичних одиниць зазвичай пов'язують з „так званим аранжуванням смислів чи видозміною функціональної перспективи висловлення“ [7, 274], мовні механізми експресивності – з людським фактором, а її техніку – зі стилістичними фігурами, прийомами, до яких належить передусім приєднування. Явище приєднування формально й функціонально дуже схоже на парцеляцію. Проте воно відрізняється від неї специфічним значенням – значенням додавання (уточнення, пояснення, конкретизації раніше висловленої думки) інформації до базової частини, яке виражають здебільшого специфічними приєднувальними сполучними засобами [5, 127–128]. На думку В.А. Чабаненка, цей прийом застосовують тоді, коли логічно пов'язані частини висловлення ніби „не вміщаються в одну структурно-сміслову площину, коли на додаток до вже сказаного треба повідомити іще щось, – дуже важливе, суттєве, коли треба щось емоційно уточнити“ [19, 175].

Приєднувальний зв'язок та конструкції з ним неодноразово слугували об'єктом вивчення в русистиці та україністиці переважно на матеріалі художнього та усно-розмовного мовлення [11; 3; 2; 20; 6; 4; 8; 9; 10; 13 та ін.]. Основними диференційними ознаками визнано: 1) семантику додаткового